

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

VOL.3 № 3

2026

PRAGMATIK BIRLIKLAR VA STILISTIK VOSITALARNING TILDA IFODALANISHI

Karimova Kamola

Fargʻona davlat universiteti, mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya

Mazkur maqolada pragmatik birliklarning til tizimidagi oʻrni, ularning nutq jarayonidagi kommunikativ vazifalari hamda stilistik vositalar bilan oʻzaro aloqasi tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida pragmatika va stilistika yoʻnalishlarining nazariy asoslari koʻrib chiqilib, oʻzbek tilidagi nutq misollarida ushbu hodisalarning ifodalanish xususiyatlari yoritiladi. Pragmatik birliklar nutqda soʻzlovchining munosabati, hissiyati va kommunikativ niyatini ifodalovchi muhim vosita sifatida talqin qilinadi.

Kalit soʻzlar: pragmatika, pragmatik birliklar, stilistika, nutq akti, kommunikativ niyat, stilistik vositalar.

ВЫРАЖЕНИЕ ПРАГМАТИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ И СТИЛИСТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ В ЯЗЫКЕ

Каримова Камола

Ферганский государственный университет, независимый исследователь.

Аннотация

В статье рассматривается роль прагматических единиц в языковой системе и их связь со стилистическими средствами. Анализируются особенности выражения прагматического значения в речи и влияние стилистических средств на выразительность текста.

Ключевые слова: прагматика, прагматические единицы, стилитика, коммуникативная цель.

THE EXPRESSION OF PRAGMATIC UNITS AND STYLISTIC DEVICES IN LANGUAGE

Karimova Kamola

Fergana State University, Independent Researcher.

Abstract

This article discusses the role of pragmatic units in the language system and their interaction with stylistic devices. The study focuses on how pragmatic meanings are expressed in speech and how stylistic tools enhance communicative effectiveness.

Keywords: pragmatics, pragmatic units, stylistics, communicative intention.

Til jamiyatdagi eng muhim kommunikativ vosita boʻlib, insonlar oʻrtasidagi ijtimoiy, madaniy va psixologik munosabatlarni ifodalashga xizmat qiladi. Nutq jarayonida til birliklari nafaqat maʼlumot yetkazish vazifasini bajaradi, balki soʻzlovchining munosabati, hissiyoti va maqsadini ham aks ettiradi. Shu sababli zamonaviy tilshunoslikda pragmatika va stilistika yoʻnalishlari alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Pragmatika til birliklarining nutq vaziyatida qanday qoʻllanishini va ular orqali qanday kommunikativ maʼno hosil boʻlishini oʻrganadi. Stilistika esa nutqning ifodaviy imkoniyatlarini

tahlil qilib, til vositalarining uslubiy xususiyatlarini aniqlaydi. Mazkur ikki yo'nalish o'zaro bog'liq bo'lib, nutqning samaradorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi [1, 25-b.].

Ayniqsa badiiy matnlar, publitsistik nutq va kundalik muloqot jarayonida pragmatik birliklar hamda stilistik vositalarning birgalikda qo'llanishi nutqning ta'sirchanligini oshiradi.

Pragmatik birliklar tushunchasi

Pragmatik birliklar – nutqda so'zlovchining kommunikativ niyatini ifodalovchi til vositalari hisoblanadi. Ular ko'pincha kontekst bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ma'no faqat nutq vaziyatida to'liq namoyon bo'ladi. Masalan, iltimos, afsuski, ehtimol kabi birliklar so'zlovchining munosabatini bildiradi. Bunday birliklar yordamida so'zlovchi tinglovchiga nisbatan hurmat, iltimos yoki hayrat kabi hissiy holatlarni ifodalashi mumkin. Sh. Safarov pragmatik birliklarni nutq jarayonining muhim tarkibiy qismi sifatida baholab, ular kommunikativ samaradorlikni ta'minlashini ta'kidlaydi [1, 40-b.].

Pragmatikaning asosiy kategoriyalari

Pragmatika bir necha muhim kategoriyalarni o'z ichiga oladi. Ulardan biri nutq aktlari nazariyasidir. Nutq aktlari nazariyasiga ko'ra, har bir gap faqat ma'lumot berish uchun emas, balki muayyan harakatni amalga oshirish uchun ham xizmat qiladi. Masalan, buyruq berish, iltimos qilish, maslahat berish yoki ogohlantirish kabi nutq harakatlari til orqali amalga oshiriladi. Pragmatikaning yana bir muhim tushunchasi – implikatura hisoblanadi. Implikatura nutqda bevosita aytilmagan, lekin kontekst orqali tushuniladigan ma'noni anglatadi.

Stilistik vositalarning o'rni

Stilistik vositalar nutqning ifodaviyligini oshirishga xizmat qiluvchi til birliklaridir. Ular matnning obrazlilik va estetik ta'sirini kuchaytiradi. Metafora, epitet, taqqoslash, kinoya kabi vositalar badiiy matnlarda keng qo'llanadi. Masalan, 'oltin kuz', 'temir iroda' kabi birikmalar metaforik ifoda orqali nutqni yanada ta'sirchan qiladi. N. Mahmudov stilistik vositalar nutqning estetik qiymatini oshirishini ta'kidlaydi [2, 58-b.].

Pragmatik birliklar va stilistika o'rtasidagi bog'liqlik

Pragmatik birliklar va stilistik vositalar ko'pincha birgalikda qo'llanadi. Bu esa nutqning kommunikativ samaradorligini oshiradi. Masalan, kinoya yordamida so'zlovchi o'z munosabatini yashirin tarzda ifodalashi mumkin. Bunday holatda stilistik vosita pragmatik ma'noni yanada kuchaytiradi. A. Nurmonovning fikricha, pragmatik ma'no ko'pincha matnning uslubiy xususiyatlari bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi [3, 73-b.].

Pragmatik birliklarning nutq jarayonidagi funksiyalari

Pragmatik birliklar nutq jarayonida bir necha muhim kommunikativ funksiyalarni bajaradi. Avvalo, ular so'zlovchining nutqiy niyatini aniqlashga yordam beradi. Til birliklari grammatik jihatdan bir xil bo'lishi mumkin, ammo pragmatik kontekst ularning ma'nosini tubdan o'zgartiradi.

Masalan:

“Derazani yopib qo'ysangiz.”

“Derazani yopib qo'ying.”

Mazkur gaplar grammatik jihatdan o'xshash bo'lsa-da, pragmatik nuqtai nazardan farqlanadi. Birinchi gapda iltimos ohangi ustun bo'lsa, ikkinchisida buyruq mazmuni kuchliroq ifodalangan. Demak, pragmatik birliklar nutqning kommunikativ maqsadini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

Tilshunoslikda pragmatik birliklar ko'pincha quyidagi vazifalarni bajaradi:

- Kommunikativ niyatni ifodalash;
- So'zlovchining munosabatini ko'rsatish;
- Nutqning ta'sirchanligini oshirish;
- Tinglovchi bilan muloqot munosabatini tartibga solish;

Shu sababli pragmatik birliklar nutqning semantik va uslubiy tuzilishida muhim o'rin

egallaydi.

Diskurs markerlari va pragmatik birliklar

Zamonaviy tilshunoslikda pragmatik birliklarning muhim turlaridan biri diskurs markerlari hisoblanadi. Diskurs markerlari nutqning mantiqiy bogʻlanishini taʼminlaydi va soʻzlovchining fikrini tartibli ifodalashga yordam beradi.

Oʻzbek tilida keng qoʻllaniladigan diskurs markerlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

Demak, xullas, aslida, birinchidan, ikkinchidan, masalan, albatta

Masalan:

“Demak, mazkur hodisa tilning pragmatik xususiyatlari bilan bogʻliq.”

Bu yerda demak soʻzi nutqning mantiqiy xulosasini bildiruvchi pragmatik birlik hisoblanadi. Diskurs markerlari nutqning izchilligini taʼminlash bilan birga, matnning stilistik yaxlitligini ham mustahkamlaydi. Shu sababli ular ilmiy, publitsistik va badiiy uslublarda keng qoʻllanadi.

Pragmatik birliklarning badiiy matndagi ifodasi

Badiiy adabiyotda pragmatik birliklar obraz yaratish va muallif pozitsiyasini ifodalashda muhim vosita hisoblanadi. Yozuvchi qahramonlarning nutqini individual tarzda berish orqali ularning xarakterini ochib beradi.

Masalan, xalq ogʻzaki ijodi yoki latifalarda pragmatik birliklar koʻpincha kinoya va hazil orqali ifodalanadi. Bunday holatda soʻzlovchining asl maqsadi bevosita emas, balki bilvosita anglashiladi.

Quyidagi misolni koʻrib chiqamiz:

“Ha, juda aqlli ekansiz!”

Mazkur gap kontekstga qarab ikki xil maʼnoda talqin qilinishi mumkin:

1. haqiqiy maqtov

2. kinoyaviy tanqid

Bu hodisa pragmatik maʼnoning kontekstga bogʻliqligini koʻrsatadi.

Badiiy matnlarda metafora, kinoya, ironiyaga asoslangan stilistik vositalar pragmatik maʼnoni kuchaytiradi. Natijada matn oʻquvchiga kuchliroq estetik taʼsir koʻrsatadi.

Nutq madaniyatida pragmatik birliklarning roli

Nutq madaniyati til birliklaridan maqsadga muvofiq foydalanishni nazarda tutadi.

Pragmatik birliklar esa muloqot jarayonida odob-axloq meʼyorlarini ifodalashga xizmat qiladi.

Masalan, oʻzbek tilida hurmat ifodalovchi birliklar keng qoʻllanadi:

Iltilmos, marhamat, rahmat, uzr

Bu birliklar muloqotning madaniy darajasini oshiradi va tinglovchi bilan ijobiy kommunikativ munosabatni taʼminlaydi.

Tilshunoslarning fikricha, pragmatik birliklar nutq madaniyatining muhim koʻrsatkichlaridan biridir. Ular yordamida insonlar oʻrtasidagi ijtimoiy masofa, hurmat darajasi va kommunikativ strategiyalar ifodalanadi.

Zamonaviy kommunikatsiyada pragmatik birliklar

Bugungi kunda pragmatik birliklar nafaqat ogʻzaki nutqda, balki internet va ijtimoiy tarmoqlardagi kommunikatsiyada ham keng qoʻllanmoqda. Onlayn muloqot jarayonida emotikonlar, qisqartmalar va turli interaktiv belgilar ham pragmatik vazifani bajaradi.

Masalan:

😊 – ijobiy munosabatni bildiradi

☹️ – qaygʻu yoki afsusni ifodalaydi

👉 – rozilik yoki tasdiq maʼnosini beradi

Bu belgilar nutqning emotsional rangini kuchaytiradi va muloqotni yanada samarali qiladi. Zamonaviy kommunikatsiya sharoitida pragmatik birliklar yangi shakllarda namoyon boʻlayotgani tilshunoslikda muhim tadqiqot yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi.

Xulosa

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, pragmatik birliklar til tizimining muhim komponentlaridan biri hisoblanadi. Ular nutq jarayonida kommunikativ niyatni ifodalash, so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi munosabatni tartibga solish hamda matnning ta'sirchanligini oshirishga xizmat qiladi.

Stilistik vositalar esa pragmatik ma'noni kuchaytirib, nutqning obrazlilikini ta'minlaydi. Ayniqsa badiiy matnlar, publitsistik nutq va kundalik muloqotda bu ikki hodisa o'zaro chambarchas bog'liq holda namoyon bo'ladi.

Shu sababli pragmatika va stilistika masalalarini kompleks ravishda o'rganish tilshunoslikning dolzarb yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. Kelgusida o'zbek tilidagi pragmatik birliklarning funksional xususiyatlarini chuqurroq tahlil qilish ilmiy tadqiqotlar uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Safarov Sh. Pragmatika asoslari. – Toshkent: Fan, 2008.
2. Mahmudov N. O'zbek tilining stilistikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2012.
3. Nurmonov A. Lingvistik pragmatika. – Toshkent: Akademnashr, 2013.
4. Leech G. Principles of Pragmatics. – London: Longman, 1983.
5. Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. – Oxford: Blackwell, 2008.